

Výkladový slovník cukrovarnických pojmů – část 15.

BASIC TECHNOLOGY TERMS FROM SUGAR INDUSTRY: EXPLANATORY DICTIONARY – PART 15

Jaroslav Gebler, Zdeněk Hotový

Vycukernění melasy chemické – viz Postup stronciánový, barytový, Steffenův.

Vycukernění melasy Quentin – viz Postup Quentinův.

Vycukernění melasy Steffen – viz Postup Steffenův.

Vyhrnovač cukru (*plow-blade*) – součást automatické recyklující odstředivky; slouží k vyprázdnění odstředěného cukru z bubnu odstředivky za nízkých otáček, asi $50 \text{ l} \cdot \text{min}^{-1}$.

Výchřevnost (*net-caloric value*) – množství tepla, které vznikne dokonalým spálením jednotkového množství (mol, kg, m^3) paliva, jestliže se spaliny ochladí na původní teplotu paliva a voda po spálení zůstane v plynném stavu, označení výchřevnosti Q_i , jednotky ($\text{kJ} \cdot \text{kg}^{-1}$, $\text{MJ} \cdot \text{m}^{-3}$ apod.).

Vykrývání cukru (*sugar washing*) – konečná fáze afinace. Cukr se během odstředování proplachuje vodou, parou, případně cukerným roztokem.

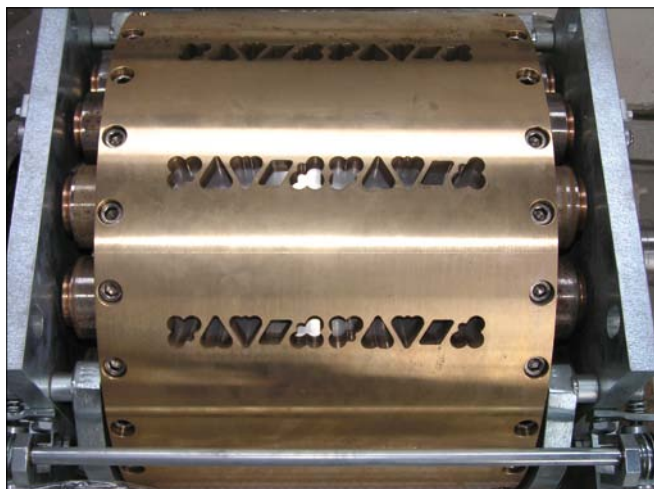
Vykvetlice – viz Klubičko řepné, Semeno řepné, Vyběhlce.

Vylisované řízky – viz Řízky vylisované (lisované).

Vyloužené řízky – viz Řízky vyloužené.

Výměník tepelný (*heat exchanger*) – zařízení určené k předávání tepla z jednoho média do druhého. Dělení tepelných výměníků:

- a) z hlediska styku teplosměnných médií:
  - aa) směšovací – dochází v nich k přenosu tepla i hmoty přímým stykem tekutin (např. směšovací kondenzace),
  - ab) rekuperační – teplo se předává mezi dvěma tekutinami oddělenými pevnou stěnou.
- b) z hlediska konstrukčního (podle tvaru teplosměnné plochy):
  - ba) trubkový,
  - bb) spirálový,
  - bc) deskový.

Výroba kostek lisováním – buben lisu na bridžový cukr

Výnos V_K (*yield per ha, bulb yield; yielding*) – je hmotnost daného produktu K (t), získaného z jednotky pěstitelské plochy A (ha). Matematický zápis je $V_K = K/A$; ($\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$). V_K = množství kořene řepy (t) z jednotky plochy A (ha). (Výnos byl také často nesprávně nazýván výtěžek.)

Výnos bílého cukru V_{bc} (*raffinade yield*) – (= výtěžek b. c.) obdoba výnosu p. c. s tím rozdílem, že místo hodnoty P dosazujeme do vzorce hodnotu výtěžnosti rafinády (bílého cukru) R , tzn. $V_{bc} = 0,01 \cdot R \cdot V_K$; ($\text{t} \cdot \text{ha}^{-1}$). Výnos bílého cukru (V_{bc}) je číselně menší než výnos polarizačního cukru (V_{pc}); viz Výtěžnost bílého cukru ze řepy R .

Výnos polarizačního cukru V_{pc} (*polarisation sugar yield*) – (= výtěžek p. c.) se počítá ze součinu cukernosti P (polarizace, cukernost) a výnosu kořene (V_K), tj. $V_{pc} = 0,01 \cdot P \cdot V_K$.

Výpalky melasové (*molasses vinasses*) – zbytek z vykvašené melasové záparty po oddestilování těkavých složek. Využívaly se k výrobě draselných solí, hlavně potaše, kyanidů.

Vypařování zrnice – viz Paření, párování zrnice.

Výroba V (*production*) – v cukrovarnictví se rozumí hmotnost m (t) výrobku (např. cukru), vztažená převážně na časovou jednotku τ (den, směna, kampaň). $V = m/\tau$; nejčastější jednotky: ($\text{t} \cdot \text{d}^{-1}$), (% ř.).

Výroba kostek lisováním – viz Linka na kostky.

Vysílač (*transmitter*) – přístroj měření a regulace (MaR), určený ke snímání nějaké fyzikální veličiny (např. hladina, teplota, tlak, průtok) a vysílající unifikovaný pneumatický nebo elektrický signál, úměrný její hodnotě, nebo může komunikovat digitálně přes vhodné rozhraní.

Výslady (*sweet waters*) – roztok, vzniklý vymýváním cukru vodou z odfiltrovaných kalů. Obsahují kolem 5 % cukru, používají se k hašení vápna, místo opravné vody na žluté varné a jinde v provozu.

Vyslazené řízky – viz Řízky vyloužené.

Vyslazení (*desweeting*) – odfiltrované kaly, které opouštějí cukrovarský provoz, se vyslazejí, aby byly omezeny ztráty cukru. Jde především o kaly z kalolisů (1. saturovaná šťáva nebo koncentrovanější cukerné roztoky). Vyslazení je promytí vrstvy kalu teplou vodou, např. brýdovou. Vyslazování probíhá obvykle v daném časovém intervalu, rozhodující ale je zbytkový obsah cukru. Délka časového intervalu je kompromisem mezi ztrátami cukru a ztrátami energie na odpaření vody, která se s výslady dostane do provozu.

Vysoušení cukroviny (*boiling off*) – závěrečná fáze výroby cukroviny, účelem je dosažení maximální přípustné sacharizace cukroviny pro dobré vycukernění sirobu při dobré tekutosti cukroviny, aby šel var snadno, hladce spustit.

Vytáčení (*centrifuging*) – slangový výraz pro odstředování; viz Odstředování.

Výtah kapsový (korečkový) (bucket elevator) – zpravidla používaný na dopravu cukru z třasadla zpod odstředivek do sušárny. Kapsy, resp. korečky jsou nesené dvěma nekonečnými řetězy, celek je zabudován v kovové šachtě. Proti zpětnému pohybu je jištěn rohatkou se západkou.

Výtah řepný (beet elevator) – korečky (kapsy) jsou připevněné na dvou rovnoběžných řetězech a dopravují materiál svleke nahoru – např. opranou řepu do zásobníků nad řezačkami.

Výtah skipový (vozičkový) (bucket elevator) – lanový výtah, jehož nádobka se pohybuje po kolejnicích. Po dosažení horního konce dráhy se skip překlopí a vysype. Zpět do dolní polohy se vrací prázdný. Používá se k plnění vápenky vsázkou.

Výtěžek cukru (extraction) – máme zkušenost s tím, že různí autoři s termíny výtěžek, výtěžnost event. výnos zacházejí ve svých publikacích poměrně volně, a je proto bezpodmínečně nutné při studiu určité publikace zjistit, jaký význam je v ní danému pojmu přisuzován. Je tedy nutno se orientovat pokud možno podle fyzikálního rozměru jednotek nebo smyslu textu než podle názvu veličiny. Proto je nutno brát v dalším textu uvedené informace spíše jako orientační.

Výtěžek cukru – jde o poměr hmotnosti skutečně získaného produktu k hmotnosti teoreticky získatelného produktu, vyjádřený v %. Například množství krystalů z cukroviny získaných po odstředování, vztahené na množství krystalů v uvařené cukrovině. Další příklady: výnos (viz tam) bílého cukru ze řepy, vztahený na výnos polarizačního cukru z řepy.

Teoretický výtěžek (Vt) produktu je vždy vyšší, nebo maximálně roven výtěžku reálnému (Vsk) (např. výnosu bílého cukru, polarizačního cukru apod.). Z výtěžků se počítá často efektivnost procesu: $Ef = 100 \cdot Vsk / Vt = (100 \times \text{praktický výtěžek} / \text{teoretický výtěžek})$; (%). Obvykle se počítá ze stechiometrické rovnice, kde je roven $Vt = 100$ %. Praktický, reálný skutečný výtěžek (např. zvážený produkt = Vsk).

Výtěžek ve smyslu historickém je někdy také uváděn jako výnos (viz tam) a to buď polarizačního cukru (p. c.), nebo bílého cukru (b. c.) v % ř. Vyjadřuje v hmotnostních procentech teoretické množství vztahné látky (= p. c., b. c. apod.).

Výtěžnost V (yield, production) – v cukrovarnictví se vyjadřuje hmotnostními procenty vyrobeného cukru, který se získal z polarizačního cukru uvedeného do výroby v řepě, případně v zánosu; viz výtěžek cukru.

Výtěžnost V (production, yield) – někdy se také užívá pojem **učinnost**. Platí celosvětová uzance, že ze 100 t surového cukru o $P = 96$ % se vyrobí $V = 2P - 100 = 92$ t rafinády, z toho vyplývá přepočtový koeficient surového cukru na bílý $96/92 = 1,087$. Jsou-li jiné hodnoty P , resp. V , existují přepočtové tabulky. Často se také jedná o množství cukru získané ze řepy o polarizaci řepy (%). V anglickém textu lze nalézt zkratky pro výtěžnost – yield (%); wh. s. = white sugar vztaheno na bílý cukr (dříve rafináda či bílý cukr), nebo raw s. = raw sugar, nebo r. w. = raw value, vztaheno na hodnotu surového cukru); viz Rendement.

Výtěžnost bílého cukru (rafinády, R) ze řepy (sugar yield) – podle metodiky ÚKZÚZ se při hodnocení odrůd řepy počítá výtěžnost R bílého cukru podle následujícího vzorce (od cukru obsaženého v řepě (P)) se odečítá cukr, který se pravděpodobně ztrácí v melase): $R = P - 10,343(Na+K) + 0,094 \alpha - N + 0,29$. Analytické hodnoty se získávají z analyzátoru řepy Betatest a pod. zařízení. Hodnota R se užívá k výpočtu výnosu bílého cukru $Vbc = 0,01 \cdot R \cdot VK$; (%) při daném výnosu kořene VK .

Výtěžnost cukru – krystalizátu (sugar recovery) – pro výpočet se používají různé vzorce, např. Hulla-Suchomelův pro žluté

cukroviny; konduktometrický pro bílé cukroviny. Z těchto vzorců lze vypočítat obsah krystalického podílu v cukrovině. Vyjadřuje se v hmotnostních %. Např. obsah krystalů v cukrovině je 45 %, hodnota výtěžnosti je 42 %. Rozdíl zahrnuje ztráty krystalizátu rozpuštěním krystalů při vykřívání a při promývání sít v odstředivce; viz Obsah krystalů v cukrovině.

Vyváření odparky (boil up evaporator) – spíše historický pojem; je chemické odstraňování inkrustací z teplosměnných ploch odparky, které se provádělo při zesílení inkrustů natolik, že odparka nebyla schopna dobře plnit svoji funkci. Při vyváření byla zastavena kampaň a odparka se vyvářela roztoky kyselými a pak zásaditými po několik hodin. V současnosti se inkrustacím čelí protiinkrustačními přípravky, např. komplexonem 3 (= K3: kyselina ethylendiaminotetraoctová), KEBO od firmy Keller & Bohacek aj.

Vyvářka lehké šťávy – historický pojem; před prvním stupněm odparky procházela lehká šťáva topeným tělesem, kde se přivedla k varu za atmosférického tlaku. Účelem bylo vytvořit lehkou sraženinu, která na sebe nabalovala látky, vysrážené později při průchodu tělesy odparky, které se pak neusazovaly na teplosměnných plochách.

Vývažek (negative balance = záporná bilance) – rozdíl v množství řepy, které bylo vykoupeno a které bylo zpracováno. Termín vývažek znamená, že bylo zpracováno více, než bylo vykoupeno, což je na první pohled paradoxní, ale je častým případem, zejména při dlouhodobém praní řepy. Jde o zápornou bilanci řepy.

Vývěva (air pump, vacuum pump) – stroj odsávající nekondenzující plyny z těles barometrické kondenzace. V našich cukrovarech jsou výhradně vývěvy vodokružní.

Vzduchoprázdnota – viz Vakuum.

Vzorkovací kohout – viz Kohout vzorkovací.

Vzorek (sample) – reprezentativní část daného produktu, odebraná na určeném vzorkovacím místě. Odběr vzorku musí být zajištěn a proveden tak, aby vzorek odpovídal složení produktu. Velikost vzorku je většinou předepsána.

Vzorkování (sampling) – odběr a úprava vzorku. Pro kontrolu provozu je předepsána četnost, místo odběru, způsob odběru a velikost vzorku.

Ward-Leonardovo soustrojí – historický pojem; v podstatě usměrňovač, složený z asynchronního motoru a dynamu; používalo se pro stanice recyklujících odstředivek, které musely mít stejnosměrné motory kvůli spojitě regulaci otáček. Později byly motory odstředivek nahrazeny asynchronními s frekvenčními měniči.

Zadina (low-grade massecuite, afterproduct massecuite) – viz Cukrovina zadinová, Cukr zadinový

Zadinová cukrovina – viz Cukrovina zadinová.

Zadinová práce (low-side crystallisation) – v podstatě soubor zásad a postupů, které je nutno uplatňovat při vaření a ošetřování zadinových cukrovin, aby byl co největší výtěžek C-krystalizátu čili minimální ztráty cukru v melase.

Záděl (magma, seed) – umělá cukrovina určená především pro vaření cukroviny, kde tvoří základ příslušného varu, anebo pro afinaci surového cukru. Očkovací záděl je rovněž označován termíny seed, magma.

Zahříváč – viz Výměník tepelný.

Zahříváč rychloproudý – viz Výměník tepelný.

Zahušťovací filtr – viz Filtr zahušťovací.

Zahušťování (varu) (tightening, boiling down) – fáze výroby cukroviny; jde o zvyšování přesycení základu varu před zaočkováním.

Zboží bílé – krystal, kostky a bridže (lisované) a moučka (mleté zboží)

Zorné sklo

Zahušťování šťáv (evaporation) – proces, při kterém dochází k odpařování vody z vodného technického roztoku cukru v odpařovací stanici. Sacharizace se zvyšuje, čistota se nemění.

Základ varu (footing) – je množství zahuštěného svářeného roztoku, připraveného k zaočkování čili dosahující určité hladiny v zniči; měl by být tak velký, aby bezpečně pokryl za varu topnou komoru. Bylo obvyklé, že pokud se vařil hrubší krystal z očka, tak byl základ co nejmenší, jemné vary měly základ větší. Důvodem byl dostatek prostoru pro krystaly, aby se během vypracování a stabilizace zrna neslepovaly.

Zános (unrefined raw sugar, coprocessing operation) – surový cukr dodávaný do smíšeného závodu k přepracování na bílé zboží.

Zapisovač bodový (point recorder) – zapisovač, indikující měřenou veličinu a zapisující její průběh řadou bodů v určitých nastavitelných intervalech.

Zaprášený var – viz Var zaprášený.

Zauhlovací zařízení (coal conveyor) – součást parního kotle na pevné palivo, která zajišťuje přísun paliva a jeho určitou vrstvu na pásovém roštu

Zavápnění (tvrdość) (temporary bardness) – starší pojem; tvrdość znamená koncentraci vápenatých a hořečnatých iontů v cukrovarnických šťávách a produktech. Vyjadřuje se v mg CaO ve 100 cm³ šťávy, nebo dříve ve stupních německých či mval·dm⁻³. Platí převody: 1° německý = 10 mg_{CaO}·dm⁻³ = 0,3566 mval·dm⁻³.

Zavzdušnění (vacuum breaking) – fáze varu, kdy se po zavěšení přívodu páry a brýdové armatury vpustí do zniče vzduch až do vyrovnání tlaku s atmosférickým.

Zboží bílé (white goods) – obchodní druhy bílého cukru; viz též Granulometrie, Konzumní druhy cukru, Cukr bílý.

Zboží lisované (pressed goods) – obchodní druhy cukru, tvarované lisováním – obvykle různé kostky, bridže atd.

Zboží lité (slab sugar) – historický pojem; zboží, aspoň částečně odlévané ze speciální cukroviny, uvařené k tomuto účelu – lité kostky, homole.

Zboží mleté (milling goods) – obchodní druhy mletého cukru, zpravidla moučka s velikostí částic kolem 44 μm.

Zelená homole – historický pojem; stadium výroby litých homol – před odmetáním matečného sírobu v odstředivce.

Zepacond, Zepacord, Zeparis, Zepax – historický pojem; postupně: měřič elektrické vodivosti; bodový zapisovač; indikátor se signalizací mezí, použitelný k jednoduché dvoupolohové

regulaci; indikátor; vše výrobky Závodu průmyslové automatizace (ZPA).

Zkouška alfa-naftolová – viz Stanovení stop cukru.

Změkčování šťáv (juice softening; debardening) – postup, snižující tvrdość šťáv pomocí ionexových filtrů.

Zorné sklo (sight glass) – okénko, jímž jde sledovat děje v aparátech, např. zahušťování šťávy, průběh vaření cukroviny.

Zrání cukrovín (low-grade strike maturing) – jde o cukroviny zadinové a způsob zacházení s nimi tak, aby docházelo k maximálnímu vycukernění matečného sírobu. Jde o proces, trvající až 48 hodin, kdy klesá teplota cukroviny za stálého míchání podle určitého harmonogramu.

Zrnění varu očkováním (seeding) – v současnosti velmi rozšířený způsob, spočívá ve vnesení očka, což může být jemně roztřený cukr volně sypaný, nebo rozmíchaný v kapalině ve formě suspenze. Sem patří i použití mikroočka, což je velmi jemná suspenze sacharosy s částicemi velikosti 5–10 μm v etylenglykolu, glycerinu, polyethylenglykolu nebo podobném médiu. Očko se vnáší pomocí očkovadla do přesyceného základu varu. Pokud se použije správná dávka do správně zahuštěného základu, není třeba úprava zrna.

Zrnění varu otřesem – historický pojem; dnes se nepoužívá, protože zpravidla vyžaduje úpravu množství zrna. Princip metody spočívá v zahuštění základu na vyšší přesycení (ve srovnání s očkováním) a potom se provede otřes vpuštěním vzduchu povytažením vzorkovacího kohoutu, což vyvolá samovolnou nukleaci. Následuje úprava a vypracování zrna. Zrno je poměrně různorodé a vyžaduje zdlouhavou úpravu.

Zrnění varu vyčkáváním – historický pojem; dnes se nepoužívá, protože zpravidla vyžaduje úpravu velkého množství zrna. Princip metody spočívá v postupném zahušťování, až ten začne samovolně nukleovat. Následuje úprava a vypracování zrna. Var je zdlouhavý, energeticky náročný.

Zrnění varu zásypem – historický pojem; používalo se pro vaření hrubého krystalu F10, což odpovídá velikosti krystalů mezi 1 a 2 mm. Spočívalo ve vnesení vytříděného krystalu zrnění 0,63–0,80 mm (F32 až F24) v množství 250–1 000 kg do zahuštěného, lehce přesyceného základu. Následovalo rozpuštění případného prachu a začalo se rovnou navářet. Výhodou bylo ušetření času s očkováním a vypracováním zrna. Krystal se do zniče nasával hadicí o světlosti 100 mm nebo speciálním potrubím s násypkou v podlaze vedle zniče.